

SOSYAL ELEŞTİRİ AÇISINDAN DEDE KORKUT DESTANLARI

İkbal Vurucu ¹

¹ [ORCID ID: orcid.org/0000-0001-9680-2320](https://orcid.org/0000-0001-9680-2320)

Öz

Dede Korkut Oğuznameleri, sözlü anlatım geleneğimizin sonradan yazıya aktarılmış olan temel bir ürünüdür. Destan, konusu bakımından göçebe yaşam sürdüren Oğuzların hanlar ve beyler zümresinin yaşayışına ilişkin olayları içine alır. Türklerin Oğuz boyu esas alınmakla birlikte yaşam biçimi, kültürü, norm ve değer kodlarının tanımlanmasında önemli bir işlev görmektedir. Oğuzlar arasında geçmiş bir destan olmakla birlikte Türk Dünyasında ve dünya bilim çevrelerinde çok yönlü olarak araştırmalara konu olmuştur. Ayrıca, roman, hikâye, sinema, dizi, tiyatro gibi sanat dallarında da uyarlaması yapılmıştır. Bütün Türk lehçelerinden ortak özellikler taşır. Destanlar, göçebe yaşam biçiminden yerleşikliğe geçiş sürecinin bir ürünüdür. Bu sebeple geçiş sürecinin nitelikleri, çatışma süreçleri, mücadeleleri, bireysel ve grupsal ilişkileri gözlemlenebilmektedir. Bu makalede de Dede Korkut destanlarına sanat ve edebiyatın incelenmesinde önemli bir yaklaşım biçimi olan sosyal eleştiri noktasından hareketle sosyal nitelikli sorunlara genel hatlarıyla değinilecektir. Destanlardaki sosyal eleştiri unsurları da aile ve yapısı, akrabalık ilişkileri ve sosyal davranış kuralları toplumsal değişim merkezli olarak bu makalede ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Dede Korkut Destanı, Toplumsal Değişim, Sosyal Eleştiri, Türk Ailesi, Akrabalık İlişkileri.*

Atıf için:

Vurucu, İ. (2022). Sosyal eleştiri açısından Dede Korkut Destanları. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 11(31), 331-349.

¹ Pamukkale Üniversitesi, Acıpayam Meslek Yüksekokulu, E-mail: ivurucu@pau.edu.tr

DEDE KORKUT EPISOTES IN TERMS OF SOCIAL CRITICISM

Abstract

Dede Korkut Oguznames are a basic product of our oral narrative tradition, which was later translated into writing. In terms of its subject, the epic includes the events related to the life of the khans and beys group of the Oghuz people who lead a nomadic life. Although it is based on the Oghuz tribe of the Turks, it plays an important role in defining the life style, culture, norm and value codes. Although it is an epic of the past among the Oghuzes, it has been the subject of many researches in the Turkish World and world scientific circles. In addition, it has been adapted in art branches such as novels, stories, movies, TV series and theatre. It has common features from all Turkish dialects. The epics are a product of the transition from a nomadic lifestyle to a settled one. For this reason, the characteristics of the transition process, conflict processes, struggles, individual and group relations can be observed. In this article, social problems will be discussed in general terms, starting from the point of social criticism, which is an important approach to the Dede Korkut epics in the examination of art and literature. The elements of social criticism in epics are also discussed in this article, with a focus on family and its structure, kinship relations and social behavior rules.

Keywords: *Dede Korkut Epic, Social Change, Social Criticism, Turkish Family, Kinship Relations.*

GİRİŞ

Sonradan yazıya aktarılan Dede Korkut Oğuznameleri, Türk sözlü anlatım geleneğinin hiçbir eserle kıyas kabul etmez bir üründür. Anlatımda nesir ve nazım birlikte kullanılmıştır yani şiir ve hikâyenin birleştiği akıcı bir üslup-tadır. Bir dönem Türk yaşam tarzı, felsefesi, ilişkileri, norm ve değerleri konusunda önemli bilgiler vermektedir. Gerek Türkiye'de ve gerekse Türk Dünyası başta olmak üzere dünya bilim literatüründe konuyla ilgili kayda değer bir birikim oluşmuştur. Dede Korkut Destanları pek çok edebi versiyona uyarlanmıştır: Roman, masal, sinema, dizi, çizgi film, opera, tiyatro vb. Dede Korkut'un yazı dili pek çok Türk lehçesinden ortak özellikler taşıması itibarıyla Ortak Türkçenin ve kültürünün² bir ürünü olarak rahatlıkla kabul edilebilir. Bize ulaşan yazma eserler Arap harfleriyle yazılmıştır. Eser, konusu bakımından göçebe yaşam sürdüren Oğuzların hanlar ve beyler zümresinin yaşayışına ilişkin destanı, hatıraları içine alır. Bu nedenle, yerleşik şehir hayatına geçmiş Oğuzların dünya görüşünden ve yaşayış biçimlerinden farklı bir özellik taşır (Korkmaz, 2006, s.250). Fakat destan, bu geçiş sürecinin getirdiği sancıların izlerini güçlü bir şekilde taşımaktadır.

Destan günümüze yazılı ulaştığı halde, sözlü anlatımın özelliklerini çok iyi korumuştur. Destan üçüncü kişinin ağzından, düz anlatım ile söylenmektedir, ama yer yer dörtlükler halinde gelişmemiş, sağlam bir kafiye yapısına ulaşmamış şiirlerle, bu düz anlatım kesilmektedir. Bu şiirleri, hikâyeyi anlatan ozanın, kopuz adlı bir müzik aleti ile çalıp çağırdığı bilinmektedir (Başgöz, 1988, s.24).

Destanlardaki Oğuz insanını doğadan ayırmak mümkün değildir. Bunun iki temel nedeni vardır: Birinci neden göçebe yaşayışını düzenleyen ana etkenin doğrudan doğruya doğanın kendisi olmasıdır, ikinci neden, eserde yer alan, Türklerin Gök Tanrı dönemine ait inanış ve kalıntılardır (Korkmaz, 2006, s.251). Destanlardaki göçebe Oğuzlar, atlı göçebe kültürünün hemen hemen bütün özelliklerini devam ettirmektedirler. Göçebe hayatın merkezinde ana belirleyici olarak doğa vardır. Hayat tarzı devamlı hareket ve mücadeleye dayanır ve bu özelliği sebebiyle, sürekli kuvvetli olmayı ve kalmayı gerektirir. Bu bakımdan göçebenin hayatını devam ettiren esas unsur kuvvettir. Bu kuvvet fizik, yani maddî kuvvettir. Göçebe Oğuz Türkleri ekonomik yapı bakımından avcılık ve çobanlık dönemini yaşamaktadırlar. Hayvancılık en önemli geçim kaynağıdır. Doğa aynı zamanda göçebenin hayat anlayışının ve şahsiyetinin oluşmasını sağlar. Doğanın sert, yorucu ve yıpratıcı yapısı göçebe insanı da sert, mücadeleci, hareketli, fizik güce önem veren bir yapı kazanmaya sevk etmiştir. Çevre topluluklarıyla devamlı mücadeleler, yayılmak ve yer değiştirmek için yapılan savaşlar bu akıncı ruhun bir neticesi olarak görülmektedir. Devamlı hareket, topluluğa büyük bir dinamizm kazandırmıştır (Yıldırım, 2012, s.17).

² Örnek bir kıyaslama için Bkz: (Fedakâr, 2004: 134-141).

Destanlarda geçen şahısların hayalî değil, yaşamış şahıslar olduğu kabul edilmektedir. Çünkü kahramanlardan her biri ad ve sanları belli, siyasi mevkileri, değişmeyen beylerdir. Bu şahısların tarihçe tespit edilememesi, Oğuzlar hakkındaki mevcut bilgilerin azlığından ileri gelmektedir. Tabiat-üstü bir varlıkla, Azrail'le boğuşan Deli Dumrul'un bile adı ve lakabı uydurma değildir. Duka Koca'nın oğludur ve bir beydir. Yüreği pek, atılgan, çabuk parlayan biri olduğu için *deli* diye vasıflandırılmıştır (Korkmaz, 2006, s.251).

Türk kültürünün önemli kilometre taşlarından olan Dede Korkut Destanları bugüne kadar çok çeşitli boyutlarıyla ele alınmış ve bu alanda kayda değer bir literatür meydana gelmiştir. Bu makalede de Dede Korkut Destanları'na sanat ve edebiyatın incelenmesinde önemli bir yaklaşım biçimi olan sosyal eleştiri noktasından hareketle sosyal nitelikli sorunlara genel hatlarıyla değinilecektir. Destanlardaki sosyal eleştiri unsurları da aile ve yapısı, akrabalık ilişkileri ve sosyal davranış kuralları toplumsal değişim merkezli olarak bu makalede ele alınmıştır.

Toplumsal Değişim, Sosyal Eleştiri ve Dede Korkut Destanları

Toplumsal Değişim ve Sosyal Eleştiri Kavramları Üzerine: Dede Korkut Destanı sosyal eleştiri açısından ele alınırken değişme olgusuna ve sosyal eleştiri kavramına değinilmesi çözümleme açısından önem taşımaktadır. Değişme kısaca, önceki bir durum veya var oluş tarzındaki çeşitlenmeler olarak tanımlanır. Bu çeşitlenmelerin altında her zaman bir şeyler bulunur, değişen nesne önceden var olan tarzların bir reformasyonunu ve bileşimini temsil eder (Fichter, 2001, s.166). Teknik anlamda gerçek bir kültürel değişme sadece bazı yeni düzenlenmiş kültürel-öğelerin kabul edilmesi ve çok sayıdaki kişiler tarafından paylaşılması halinde söz konusudur (Fichter, 2001, s.167). Değişme aynı zamanda çevreseldir. Değişme, hem fizik hem kültürel, somut çevrede yer almalıdır. Coğrafi çevre sürekli değişim geçirir.

Toplumsal değerlerin değişmesi kolayca gerçekleşen bir süreç değildir. Doğal olarak değişimle birlikte ikame edilen "yeni" yanında artık "eskinin" korunması için mücadeleye girişen "gelenekçi" gruplar ve üyeleri ortaya çıkar. Değişim kavramı başlı başına olumlu bir içerik taşımaz. Toplumun değerleri ve ahlakın alt üst edilmesi, iyi, doğru, güzel olarak sabitlenmiş eylem ve düşüncelerin yer değiştirmesini de beraberinde getirebilir. Bir sanat ve edebiyat eserinde sosyolojik eleştiriden bahsedebilmek demek bu eserin belirli bir toplum içinde yani bir toplumun ilişkiler ve etkileşimler ağı ve değerler sistemi içinde meydana geldiği anlamına gelir. Herhangi bir eserdeki sosyal eleştiri ise bize belirli kriterlere göre toplumda görülen bazı eksikliklerin ve yanlışların ideal olana uzaklığa göre değerlendirilmesidir.

Toplumsal eleştiri toplumu bir bütün olarak görür. Toplumda insanı etkileyen olaylar, süreçler, yapılar hem olumlu hem de olumsuz bir şekilde tezahür edebilir. Toplumun mensubu olarak birey yaşamında çok farklı etkenlerin çok farklı boyutlarında etkisi altında kalabilir. Bu etki ile uyum ve çatışma

ilişkisi de kurabilir. Toplumsal eleştiri işte topluma ve toplumun yeniden üretimi sürecindeki ilişkilere yönelik eleştirel bir yaklaşım biçimidir. Moran'a göre, sosyoloji bilimine dayanan edebiyat çalışmalarının amacı, sanat eserlerini anlamak ve değerlendirmek değil, onları kullanarak başka alanlarda bilgi edinmektir. Bunun bir örneği, edebiyatı sosyal tarih araştırması için kullanmaktır. Sanatın toplumu yansıttığı ilkesinden hareket ederek edebiyat eserlerinden, toplumun yaşayışına, âdetlerine ışık tutan bir belge gibi yararlanmak ve özellikle sosyal belgelerin kıt olduğu daha eski çağlara ait çeşitli bilgileri o çağların sanat eserlerinden elde etmek yoluna gidilebilir (Moran, 2009, s.83-5). Dede Korkut hikâyeleri üzerine yapılan çalışmaların önemli bir yekûnu bu özellikleri taşır. Böylece Türklerin hakkında az bilgi sahibi olduğumuz bir dönemdeki yaşam biçimi ve sosyal yapısı hakkında bilgiler çıkarılmaya çalışılır.

Sosyolojik eleştirinin kalkış noktası, edebi metnin toplumsal açıdan taşıdığı özneliktir, edebi metinde toplumsal-olanın kurucu varlığıdır. Demek ki, söz konusu eleştirel anlayış, toplumsal olan'ın yapıta yansımaları değil de, toplumsal-olan'ın yapıta yeniden üretiliş biçimini sorgular. Dolayısıyla edebi yapıtı, bir estetik değer olarak ele alırken, aynı zamanda onu metinlerarası bağlam içine ve toplumsal-kültürel öğeler bütünü içine oturtur. Daha doğrusu, bir edebi yapıt içinde bu bağlama ve bu öğelere yapılmış göndermeler ağını sorgular. Metinden kalkılarak dünya görüşleri, ideolojiler, toplumsal imgelem, sınıfsal katmanlar değerlendirilir (Rifat, 2005, s.59-65).

Dede Korkut Destanları ve Sosyal Eleştiri: Yüzyıllarca süren klâsik şiirin hayattan kopuk ve hayâllerden ibaret yargılarına karşı "sosyal eleştiri" bu nitelikleri şiirin gerçek hayatla olan bağlantısını gösterdiği gibi destan kategorisinde yer alan Dede Korkut'ta da aynı işlevi görür. Büyük ölçüde İslam öncesi döneme ait olan destanlardaki çoğu zaman gerçeklikten kopuk metin ile Osmanlı-Türk döneminin gelişkin klasik edebiyatının hayal ürünü kurgu metninin gerçeklikten kopukluğu aynı düzlemde ele alınabilir. Bu noktada sosyolojik bir eleştiri edebiyat, sanat vb. ürünlerin boşlukta doğmadığı toplumun niteliğini, işlevini, ilişki formunu belirlediği ilkesine dayanır. Toplumu zihnin kurgusu formunda yorumlamaz, bizatihi toplumun gerçekliğinin üzerine örten köpükleri sıyrarak "olanı" göstermeye çalışır.

Çelepi, Dede Korkut Destanları'na yazıya geçirildiği dönemin sosyo-politik bağlamına atıf yaparak kayda değer bir noktaya dikkat çekmektedir. Oğuzların kurduğu en büyük devlet olan Osmanlılar, yeni toprakların vatanlaştırılması, siyasi ve toplumsal otoritenin sağlanması, birlik ve beraberliğin tesis edilmesi ve en önemlisi de yeni toplumun ihtiyacı olan kimliğin inşası için bazı kültürel faaliyetler gerçekleştirirler. II. Murat devri (1421-1451) bu bağlamda önemli bir dönemdir (Çelepi, 2016, s.67). Dede Korkut'un besmele ile başlayan "Giriş" bölümünde "Korkut Ata söyledi: Ahir zamanda hanlık tekrar Kayı'ya geçecek. Kimse ellerinden almayacak, ahir zaman olup kıyamet

oluncaya kadar. Bu dediği Osman neslidir, işte sürüp gidiyor.” Ve “Baba malından ne fayda başta devlet olmasa. Devletsiz şerrinden Allah saklasın hanım sizi” (Ergin, 2011, s.15-16) gibi ifadeler de Dede Korkut’un derlendiği dönemin sosyo-politik krizleri aşmak yolunda bir imkan olarak kullanıldığının göstergeleridir. Bu çalışmaların bilinçli olarak yürütülmesiyle tarih yazıcılığı, tarihî takvimler, gazavatnameler, fetihnameler, destanlar kayıt altına alınır. Oğuz geleneğinin günümüze taşınmasını sağlayan Yazıcızade Ali’nin Tarih-i Âl-i Selçuk’u ve Molla Ârif’in Dânişmendnâme’si gibi önemli eserler bu dönemde yazılmış ve derlenmiştir. Yine bu dönemde (1436-1437) Türk gazi tipini mükemmel bir biçimde aksettiren Battalnâme ve Cem Sultan tarafından derlettilen Saltuknâme önemlidir. Derlenen veya yazılan bu eserlerin en önemlisi Dede Korkut Kitabı’dır. Battalnâme ile başlayan ve Dânişmendnâme, Saltuknâme ve Dede Korkut Kitabı ile taçlanan bu dizginin derlenmesinde, Batı Türklerinin son ve en büyük temsilcisi olmaya çalışan Osmanlı bilinçli bir politika izlemiştir. Özellikle bir devlet destanı biçimindeki Dede Korkut boylarının derlenme veya yazılma tarihleri, Osmanlıların güçlendiği ve yeni bir toplumsal kimliğin inşa sürecinin hızlandığı dönemdir. Çelepi’ye göre; Dede Korkut sayesinde eski siyasi, toplumsal ve kültürel kimlikler, güçlü bir töre anlayışının varlığını hatırlatan mesajlarıyla nakledilerek, yeni topraklarda yaşatılacak ve böylelikle somutlaştırmayla beraber toplumsal kimlikler yeni yurttaki tekrar inşa edilecektir. Yeni toplumsal kimliğin eskiyle bağlantısı olmasını isteyen Osmanlı, kitaptaki boyların kültür unsurlarının ortak Türk felsefesine ait dinamikleri içerdiğinin ve bu dinamiklerin de Oğuzların törelerinin olduğunun farkındadır (Çelepi, 2016, s.67-8).

Dede Korkut bir değişim dönemi destanı olduğuna göre yani göçebe-yerleşik yaşam arasındaki bir gerilim söz konusuysa toplumsal kriz yaşanıyor demektir. Bu kriz döneminde toplumsal rollerde, statülerde ve yapıda bir işlev bozukluğu ve bunun telafisi için yeni bir değerler sistemine uyum sağlama sürecinden bahsedilebilir. Gözardı edilemeyecek olan husus destanların bir bütünlük arzeden farklı destanların birleşiminden oluştuğudur. Kabul edilen bir yaklaşıma göre oğuznamenin bir bölümünü oluşturmaktadır velakin Oğuzname tam metin olarak günümüze gelememiştir. Bu sebeple farkları destanın birleşiminden oluşan Dede Korkut da toplumsal çözümleme girişiminde bu farklılığın da gözönünde bulundurulması metodolojik açıdan önem taşımaktadır.

Genel kabulün aksine bu metinde bir modern formda bir Türklük tasavvuru üzerinden veya bireysellik üzerinden gidilmesi çözümlemenin eksik olmasını sağlayacaktır. Metinde esas olan kolektif kimlik bağlamında “akrabalık ve ilişkileri”dir. Birey de bu yapı içindeki ilişkiler ağında anlam kazanır. Bu aynı zamanda statü ve rollerinin uyum sağlamasında ve uyumsuzluğunda tecessüm eden toplumsal ilişki bağlamıdır. Örneğin, kadınlar noktasında, “Han kızı”, “kadın ana”, “gelin” ve tanınmayan kadınlara yönelik “kız” hitabı, “mere han kızı”, “kız kişi” vb. akrabalık ilişkilerindeki durumu gösterir. Bu-

rada da cinsiyete, soya, iktidara, yaşa bağlı bir ilişki sisteminin varlığını gözlemlemekteyiz.³ İşlevi bilinen rol ve statülerin durumuna göre bir beklenti içinde olması ilişkilerin istikametini belirler.

Dede Korkut Destanları'nda sosyal eleştiri unsuru, genellikle aile ve akrabalık kurumu etrafında kurgulanmıştır. Bunun sebebi, dönemin Türk toplumunda ve doğal olarak destanlarda en çok geçen önemli bir tema olmasıdır. Dede Korkut Destanları "kahramanlık", "aşk", "mücadele", "ana-baba" ve "gelecek" gibi temalar etrafında döner. Kahramanların verdiği mücadeleler, yaptıkları fedakarlıklar aşık'a sevgilinin, oğula babanın vb kavuşması için yapılmıştır. Bu olgunun arka planında Oğuzların/Türkler'in aileye, dolayısıyla evliliğe önem vermeleri vardır. Başka bir deyişle aile Türklerde kutsal kabul edilir. Aile ilişkileri ile öne çıkan bir diğer olgu da akrabalık ilişkilerinin bireysel bağlılıkları aştığıdır.

Dede Korkut Destanı'nın sosyolojik bir bakış açısıyla değerlendirilmesinde toplumsal yapı niteliğiyle bazı aksaklar söz konusudur. Sosyolojinin Batıda yerleşik ve sanayileşmiş bir toplumda meydana gelmesi ve bu toplum tipinin sorunlarına karşı bir çözüm önerileri demeti içermesi üzerinde durulması gereken bir durumdur. Çünkü milli bir destan olan Dede Korkut, atlı bozkır kültürünün bir ürünüdür. Bu hususun çalışmalarda göz önünde bulundurulması zorunludur. Dede Korkut bağlamında eski vatan Türkistan (Sır-derya bölgesi) ve yeni vatan (Doğu) Anadolu'dur. Bu değişimlerin bazıları insanın doğayı kontrolü altına almasıyla bazıları da doğanın kontrol altına alınamayan güçleri yoluyla gerçekleşir. Kültürel çevre kişilerin davranışlarını büyük ölçüde etkiler. Daha sonra da bu davranış yoluyla kültürel çevre değiştirilir (Fichter, 2001, s.168).

Dede Korkut Destanları'nda Sosyal Tenkit

Anlama eyleminde ve çözümlemede metni veya yazarını merkeze almak bir yöntem tercihidir. Yazarın incelenmesi metni anlamak açısından önemli olmakla birlikte bu çalışmada olaylar, olgular, süreçler üzerinden bir çözümleme tercih edilmiştir. Çünkü, metnin kendi kurgusu, anlatım tarzı, söylemi, cümle ve kelime yapısı, anlamı ile Dede Korkut metni bir yazarın değil kolektif bir ürün özelliği taşımaktadır. Bu sebeple söylem üzerinden bir zihniyet çözümlemesi toplumsal eleştiri açısından öncelenmiştir. Metin artık tek bir yazara değil sözlü geleneğin bir ürünü olması sebebiyle oluştuğu dönemdeki halinden zamanla toplumsal, siyasi, askeri, kültürel, ekonomik etkenler etkisiyle değişmiş, dönüşmüştür.

Kökü sözlü geleneğe dayanan ve sonradan yazıya geçen bir eser içinde yaşadığımız zamana kadar anlatılagelmisse dinamik, canlı, etkin, kendini yendiren üreten bir eser özelliği taşır. "Her eser kendi yazıldığı çağda işlevini yerini getirmiştir ve bugün için bir anlam taşımaz", düşüncesi metnin ilk hali

³ Geniş Bilgi için bkz: (Şen, 2008: 628-9).

için geçerli olmakla birlikte dinamik, canlı, etkin ve kendini yeniden üreten bir eser yalnızca o ilk çıktığı andaki zaman dilimini değil her çağı, dönemi etkileme potansiyeline sahiptir. Çünkü, metindeki olaylar, kişiler, süreçler, ilişkiler donuk bir kalıp değil sembolik içeriği olan köklü ve güçlü bir zihniyet örüntüsünün ürünüdür. Toplum değişir ve bir sanat/edebiyat ürünü de bu değişime uyum sağlar. Zaten kalıcı ve dinamik olmak da bu değişim yeteneğinde kendini gösterir. Bir metin toplum içinde doğar ve onun kişilik özelliklerine sahip olur. Dede Korkut metni de bu açıdan canlı, dinamik, sürekli kendini yenileyen bir metindir. Aşağıda metin aile, akrabalık ilişkileri ve sosyal davranış kuralları açısından ele alınmıştır.

Evlenme ve Evlilik Müessesesi İle İlgili Tenkitler: Göçebe Oğuz boylarında çocuk sahibi olma, cinsiyet, yaş, soy-iktidar gibi olgular toplumsal ilişkiler hiyerarşisini belirleyen etkenlerin başında gelir. Çocuk ve çocuklar içerisinde de erkek çocuk sosyal itibar açısından ve kazanılan statüde önemlidir. Dede Korkut hikâyelerinde önemli bir yer tutan (erkek) çocuklu ailelere gösterilen ilgi ve itibar çocuklu ailenin çocuksuz aileye göre daha yüksek dereceli olduğunun bir ifadesidir. Çocuklu ailelere verilen önem yanında kız ve oğlan oluş da ailenin toplum içindeki itibar ve statüsünün göstergesidir. Çocuksuz aileler bir dışlanma sebebidir. *Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı*'nda "Bir yere ak otağ, bir yere kızıl otağ, bir yere kara otağ kurdurmuştu. Kimin ki oğlu kızı yok, kara otağa kondurun, kara keçe altına döşeyin, kara koyun yahnisinden önüne getirin, yerse yesin, yemezse kalsın gitsin demiştir. Oğlu olanı ak otağa, kızı olanı kızıl otağa kondurun, oğlu kızı olmayana Allah Taala beddua etmiştir, biz de beddua ederiz, belli bilsin demiş idi" (Ergin, 2011, s.21-22) denmektedir.

Sosyo-kültürel örüntüde değerler yapısı içerisinde erkek ve kız çocuk sahibi olmak önemlidir. Fakat çocuğun erkek veya kız olması aynı değil, farklı bir statü sebebidir. Çocuğunun olmaması hikâyede "Allah'ın bedduası" şeklinde değerlendirilmektedir. Toplumdan dışlanmanın ve aşağı statüde görülmenin bir belirtisidir. Ailede bir çocuğun mevcudiyeti ise Bey'e hizmetle, soyun devamıyla, yerine geçecek bir Bey'in olmasıyla ele alınmaktadır. *Kam Püre'nin oğlu Bamsı Beyrek Destanı*'nda, "Salur Kazan kaba dizinin üzerine çöktü, gözünü dikerek Pay Püre Bey'in yüzüne baktı, der: Pay Püre Bey ne ağlayıp bağıırıyorsun? Pay Püre der Han Kazan nasıl ağlamayayım, nasıl bağıırmayayım, oğulda nasibim yok, kardeşle kaderim yok. Allah Teala bana beddua etmiştir, beyler tacım tahtım için ağlarım, bir gün olacak düşeceğim öleceğim, yerimde yurdumda kimse kalmayacak dedi" (Ergin, 2011, s.62). Burada çocuksuzluğun verdiği olumsuzluk anlatılmaktadır. Erkek çocuk başlı başına kendinden bir statü göstergesi değildir; iktidar ve soyun devamı açısından yani işlevi açısından önem atfedilmektedir. "Tacın tahtın" bir varisi ve "yerinde yurdunda" kimsenin kalmaması bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır.

İktidarın ve soyun devamı işlevi sebebiyle erkek çocuğa olan ilgi, kız çocuğun önemsiz olduğu anlamına gelmemektedir. Bey Piçen de kız çocuğunun

olması için dua edilmesini istemektedir (Ergin, 2011, s.63). Şayet bir kızı olacak olursa Pay Pürenin Beyin oğluna beşik kertmesi olmasını dilemektedir. Bu duanın edilmesi de bize göstermektedir ki kız çocuğu da erkek gibi yokluğunda toplumun bir eksikliği şeklinde algılanmaktadır.

Kam Püre'nin oğlu Bamsı Beyrek Destanı'nda Bamsı Beyrek'in beşik kertmesi olan Banu Çiçek'i alabilmesi için kendini ispatlaması zorunluluğu görülmektedir. Beşik kertmesi olsa da bu kadının itibarlı ve özgür konumunu gösterir. Alınacak kızdaki nitelikler de dikkat çekicidir. Toplumda kişiye şan, şeref, itibar kazandıran vasıfların, ki aslında erkekmerkezli bir bakış açısı, kıza da atfedilmesi önemlidir (Ergin, 2011, s.66). Kızı almak için abisinin de ikna edilmesinin gerekmesi kolektif bir davranışın ifadesidir. Sadece babanın izni ve isteği doğrultusunda karar alınmamaktadır. Bu durum da aile kurumunun kolektif olarak önemli bir karar merkezi olduğunu anlatır (Ergin, 2011, s.67).

Kanglı Koca oğlu Kan Turalı Destanı'nda Kan Turalı'nın istediği kız bir erkek yiğit özelliği gösterir. Bunun ideal tipin toplumsal arka planında ise aslında bozkır kültürüne mensup birinin özellikleri vardır (Ergin, 2011, s.126). "*Oğlan der: Baba mademki beni evlendireyim diyorsun, bana layık kız nasıl olur? Kan Turalı der: Baba ben yerimden kalkmadan o kalkmış olmalı, ben kara koç atıma binmeden o binmiş olmalı, ben kanlı kafir eline varmadan o varmış bana baş getirmiş olmalı dedi. Kanglı Koca der: Oğul sen kız istemezmişsin, bir yiğit bahadır istermişsin, onun arkasında yiyesin içesin hoş geçesin*". Kan Turalı istediği tipte bir kızın varlığını öğrenince ne gerekiyorsa yapmak için harekete geçer. Üç canavarla savaşmak gibi zor şartları yerine getirmek için kafir diyarına varır. Kimi zaman kadın da aynı şekilde kocasını korumak için her türlü tehlikeyi göze alabilmektedir. Bu hikâyelerde kadının bir erkek görevi üstlendiğine de gönderme vardır. Aşığı da Kan Turalı korumak için nöbet tutmaktadır (Ergin, 2011, s.137-8). Aşığının düşman arasında kaldığını görünce silahını kuşanıp üzerlerine yürümüştür (Ergin, 2011, s.140). Savaşçılık ve kahramanlıkta kadın-erkek farkı ortadan kalkmaktadır.

Dikkat çekici olan bir başka davranış biçimi de evlenecek olan kız ve erkeğin sosyal ve ekonomik açıdan "dengi" olmasının talep edilmesidir. Mesela Yalancıoğlu Yaltacuk'a Banu Çiçek'in verilmesini istememektedirler çünkü onun Yaltacuk'un "eşine dengine" varması istenmektedir. Yaltacuk'u Banu Çiçek'in dengi görmemektedirler. Erkek sıradan biri üstelik yalancıdır; kız ise Bey kızı (Ergin, 2011, s.78).

Basatın Tepe Gözü Öldürdüğü Destan'da Aruz'un Konur Koca Sarı Çoban adında bir çobanı koyun sürüsünü güderken peri kızları gördü. Çoban peri kızının birini yakaladı ve iffal etti. Peri kızı yıl tamam olunca bende emanetin var, gel al dedi. Amma Oğuz'un başına felaket getirdin dedi. Doğan tepegözdür. Aruz oğlanı aldı ve oğlum Basat ile besleyeyim dedi. Zaman geçtikçe Tepegöz her gün Oğuzdan günde iki adam ile beş yüz koyun almaya başladı. Oğuz tükenmeye kadar gitti. Ancak Basat, sonradan çıkagelmiş ve onu öldürmüştür.

Dede Korkut Destanları içinde olağanüstü nitelikleriyle mitik özellikler taşıyan destandır. İnsan kurban verme ritüeli de dahil olmak üzere tepegöz canavarı ile mücadelenin söz konusu edildiği simgesel mesaj yüklü bir destandır.⁴ Göçebe toplumundan yerleşikliğe geçişin değerler dünyasındaki en açık ifadesi burada ortaya çıkmaktadır. Simgesel anlatımların ardında gerçeklik olarak burada toplumsal krizin zirvesine ulaşılmaktadır. Tepegöz, daha doğmadan, Oğuz beylerince tekmelenmiş, taşlanmış ve ezilmiştir. Şiddete uğradıkça da büyüyen bir varlıktır. Başka bir ifadeyle destan, farklılığı nedeniyle toplumca dışlanmış Tepegöz'ün içinde büyüdüğü topluma olan düşmanlığını anlatır. Ayrıca, toplumun ana özenesi ailedir. Tepegöz, ailenin varlık koşuluna aykırı bir eylem olan tecavüz ürünüdür. Tecavüzün sonucunda ise toplum değerler hiyerarşisinde kriz yaşanmaktadır. Töreyle aykırı bir şekilde gerçekleşen doğum, toplum içinde bozulan sistemin, toplumsal sapmanın en işlevsel örneği konumundadır. Toplumun temeli olarak meşrulaştırılan ailenin işlevine aykırı doğum, ailenin ve toplumsal sürekliliğin de önünde bir engel olarak ortaya çıkmaktadır. Hukukun dışına çıkmak toplumsal sistemin işleyişini alt üst etmektedir. Toplum hem ekonomik hem de nüfus açısından yok olmanın eşiğine gelmiştir. Töreyle aykırı bir eylem, toplumun temelini oluşturan ailenin bozulmasının kaynağıdır ve yıkıcı sonuçlarını destanda açık bir şekilde görebilmekteyiz. Buradaki fertler arası davranışta "aile", kuruluşu, varlığını sürdürmesi ve işlevi itibarıyla yüksek değer olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu değerle oluşan birliktelik, temel bütünlük, saygı-sevgi-hoşgörü ve bağlılığın derûni tarzda şekillenmesi ve algılanmasını sağlamaktadır (Arslan ve Köktürk, 1998, s.249).

Aile Hayatı ve Aile Terbiyesi İle İlgili Tespitler: Dede Korkut Destanları'nda çoğu zaman kadının erkekle herhangi bir toplumsal statü farkına uğramadan hikâye örgüsünde aynı işlevi yüklendiği görülmektedir. Oğuzların yaşantısını anlatan bu hikâyelerde kadın da tıpkı erkek gibi gün gelir savaşıyor, gün gelir aşkından canını bile kocası için verir. Aynı zamanda bir anne, kız kardeş ve bir eş olarak üzerine düşen görevleri lâyıkıyla yerine getirir. Destanların girişinde Dede Korkut'un (Ergin, 2011, s.20) kadınları işlevine, karakterine, geleneklere uymasına göre yaptığı tasnif dönemin kadına bakışını yansıtmaya açısından kayda değerdir. Kadim Türk toplumunda kadının konumunu, işlevini ve aynı zamanda kadının nasıl olması gerektiğini görebilmekteyiz.

Dede Korkut'un *Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Destan*'ında şölen zamanlarında hizmetçi olarak anılan ve "Dokuz kara gözlü, örme saçlı, elleri bileğinden kınalı, parmakları süslü, boyunları birer karış kafir kızları al şarabı

⁴ Alimcan İneyet, *Basat ve Tepegöz'ün aynı kişiliğin farklı iki boyutu olduğunu ifade eder. Tepegöz Basat'ın içindeki nefsi, yani şer/kötülük/olumsuz boyutunu simgeler. Basat, Tepegöz'ü yok etmekle, yani nefsini kontrol altına almakla yüce birey, alp-bilge ya da tasavvuf terminolojisiyle insan-ı kâmil seviyesine ulaşmıştır. (İneyet, 2015: 7-13).*

altın kadeh ile kudretli Oğuz beylerine gezdiriyorlardı" (Ergin, 2011, s.40) denilerek betimlenen durum Türk kızlarının yapmasına müsaade edilmeyen bir iş/hizmet alanına göndermede bulunur. Düzenlenen kurultayda konuklara kadeh sunan ve hizmet edenlerin "kâfir kızları" olması Türk kızlarının bu kurultaylarda yer alış biçimini göstermektedir. Kadının "kadın" kimliği de, soyuna, dinine ve toplumsal statüsüne göre değişebilmektedir. Böylece, toplumda kızların çalışma alanlarında sınırlamalar da görülmektedir.

Ataerkil yapıyı biçimlendiren cinsiyetlerarası hiyerarşik konumun en belirgin göstergesi olan namus bireyin, ailenin, boyun üzerinde özel bir önem ve işlev taşır. *Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Destan'*ı kadının namusunun aynı zamanda Beyin, ailenin, boyun namusunun korunması anlamına geldiğini anlatır. Namusun Türk kültür yaşamındaki yeri Kazan'ın oğlunun düşmana esir düştüğü bölümde candan bile önemli bir değer olarak görülür. Uruz'un anasını kafirler bulmak istemekte fakat bulamamaktadırlar. Bunun üzerine oğluna işkence yaparak anasını bulmak isterler. Anası Uruz'a etini yiyip yemeyeceğini sorar. Uruz öfkelenir ve "babamım namusunu koru" der. Çok kızar anasına. Babasının namusunun kendi canından daha kıymetli olduğunu söyler (Ergin, 2011, s.49-50). Namusuna sahip çıkamamak durumu toplum ilişkilerinde kişiyi aşağılık bir konuma götürür. Söz konusu aşağılık sosyal damga korkusu hem kadınların, hem de aile ve boyun kimliğini şekillendirir. Bu destanda kadının namusu bir bakıma boyun namusu ile özdeşleştirilmiştir. Elbette bu boy ile özdeşleştirmede Bey hatunu olmasının etkisini gözardı etmemek gerekir.

Toplum içinde oğul belli kahramanlıklar gösterdikten sonra ad alırdı. Ailede oğullardan bu tip kahramanlıklar beklerdi. Kazan da oğlu Uruz'dan bir kahramanlık beklemektedir. Durumu Uruz'a söyleyen Kazan, kendisine avlanmayı, savaşmayı öğretmediği için oğlu tarafından eleştirilmektedir. *"A bey baba Deve kadar büyümüşün yavrusu kadar aklın yok Tepe kadar büyümüşün darı kadar beynin yok hüneri oğul babadan mı görür öğrenir, yoksa babalar oğuldan mı öğrenir, ne zaman sen beni alıp kafir hudut boyuna çıkardın, kılıç çalıp baş kestir, ben senden ne gördüm ne öğreneyim"* dedi (Ergin, 2011, s.94-95). Bu destandan geleneğin sürekliliğinin önemine olan değiniyi görebiliriz. Gelenekler ve töre ancak öğretilerek nesilden nesile aktarılabilir. Bu örnek kimi zaman bu mekanizmanın aksayabileceğini anlatmaktadır. Fakat dikkat çeken husus, eleştirelilik ve töreye/hukuka bağlılık noktasındadır. Babanın oğlu tarafından babalık görevini yerine getirmediği için sert bir şekilde eleştirilmektedir. Körü körüne ebeveyne bağlılığın olumsuzlanması, töreye uyulmadığında karşı gelinebileceğinin gösterilmesi toplumsal değişme mekanizmalarının dinamikliğini gösterir.

Annenin çocuğuna karşı en olumsuz tavrı, *Duha Koca oğlu Deli Dumrul* destanında görülür (Ergin, 2011, s.122). Kendi canı için can arayan Deli Dumrul, önce babasına gider. Ondan olumsuz bir cevap alınca annesine gider. Fakat annesi de kendi canını oğlunun canından daha kıymetli bulur ve canını vermeyi kabul etmez. Anne ve babasının vermediği canı, iki oğlunun annesi

vermeyi kabul eder. Azrail'e ana-babasının canını vermeyip karısının kocası yerine canını vermesi insanın bir ömür süreceği eşinin ne kadar makbul, fedakar olduğunun bir göstergesidir. Aslında bu destanda analığın diyalektik bir yapısı söz konusudur. Birincisi biyolojik annesinin Deli Dumrul için canını vermemesini, oğlunun başka bir aile kurmasıyla açıklanabilir. Ayrıca karısının da nihayetinde Deli Dumrul'un çocuklarının annesi olması, daha yakın bir annelik duygusu olarak yorumlamak mümkün olabilir.

Salur Kazan Esir Olup Oğlu Aruz'un Çıkardığı Destanı Beyan Eder destanında kendisine babasının yaşamadığını söyleyerek gerçeği gizleyen annesine karşı öfkesinde anneye saygının kaynaklarına vurgu vardır:

“Bre ana ben Han oğlu değilmişim
Han Kazan oğlu değilmişim
Bre kavat kızı bunu bana niçin söylemiyordun
Ana hakkı Tanrı hakkı olmamış olsaydı
Kara çelik öz kılıcımı çekeydim
Birden bire güzel başın keseydim
Alca kanını yeryüzüne dökeydim” (Ergin, 2011, s.198)

Toplumsal Ahlak ve Sapma: Her toplum belirli kurallar ve değerler doğrultusunda kendi özgünlüğünü ortaya koyar. Sosyal davranışların kökeni, din, kültür, ahlak ve toplum olabilir. Çeşitli sorunlara karşı geliştirilen tepkilerin kurumlaşmasıyla meydana gelen sosyal davranışlar toplumun devamı sağlamak gibi ana işleve sahiptir. Dede Korkut'ta da çeşitli sosyal davranış bozuklukları farklı veçheleriyle tezahür etmektedir.

Dirse Han oğlu Boğaç Han destanı toplumu içten kemiren bir sorun olarak kıskançlığın nasıl baba ve oğlu karşı karşıya getirdiğini anlatmasıyla ve verdiği mesaj itibariyle dikkat çekicidir (Ergin, 2011, s.28-30). Dedikodunun bir aileyi nasıl parçaladığını gösterir. Buradaki “kırk namerdin” aynı konuda ağız birliği içinde dedikodu yapmaları bir topluluk içindeki dayanışmanın “kötü veçhesi” şeklinde görülebilir. Baba ile oğul arasına giren fitne bir şekilde gün yüzüne çıkar. Bu zamanda toplumsal kaosun ortaya çıktığı görülür. Kaosu yaratan ise Han'ın adamlarıdır. Toplumdaki kuralsızlığın Baş'a kadar gidebileceğini güzelce hikaye eder. Ananın toplumsal işlevi, babanın tez öfkelenen ve olumsuz gelişmelere neden olan davranış biçimi yine ananın aile kurucu işlevi gibi toplum kurucu işlevine de vurgu yapılır (Ergin, 2011, s.30).

Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Destan'ında “Kazan fikreyledi, der: Eğer çoban ile varacak olursam kudretli Oğuz beyleri benim başıma kakınç karlar, çoban beraber olmasa Kazan kafiri yenemezdi derler dedi. Kazan'a gayret geldi. Çobanı bir ağaca sara sara muhkem bağladı, kalktı yürüyüverdi” (Ergin, 2011, s.48-49) denilmektedir. Türk toplumsal yaşamında her katmanın kendi görevini yerine getirmesi ve hizmet sınırlarının belirlenmiş olmasını en güzel şekilde gösteren destandır. Bey, bir çobanın desteğini beyliğine yedirememektedir. “Diğer beyler ne derler?” diyerek savaşı olmayan birinin

desteğini olumsuzlamaktadır. Fakat çoban kahramanlığını ve bağlılığını gösterince Bey onu da yanına almıştır. Böylece yerine getirilmiş olan görevle sınıf atlanabileceği görülebilmektedir.

Savaşlarda kahramanlık gösterenler toplum nezdinde kim olursa olsun büyük saygı görmektedirler. *Kam Püre'nin oğlu Bamsı Beyrek Destan*'da Beyin yanında beyin oğlunun elinin öpülmesi şiddetle kınanmaktadır. Ama bu toplumsal sapma olarak tanımlayabileceğimiz davranış biçimi oğlun gösterdiği kahramanlık gerekçe gösterilince hoş görülebilmıştır (Ergin, 2011, s.63).

Aynı destanda Deli Kaçar'ın Dede Korkut'a el kaldırıncaya elinin taş olması büyüğe, Allah dostuna el kaldırılamayacağını ilahi bir ilke olarak kabul etmesi toplumsal bir kuraldır. Aynı toplumsal değer ve norm Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü destanda da görülür. Tepegöz çektiği çilenin sebebini yaşlılara, yiğitlere, kadınlara yani halka yaptığı zulümlerde arar. Halkın ahını almayı büyük bir beddua sebebi saymaktadır (Ergin, 2011, s.164).

Basit ve sıradan bir olayın kişinin toplumsal konumuna bağlı olarak ne denli kötü sonuçlara sebep olabileceğini anlatan *Beğil oğlu Emre'nin Destanı*'nda Begil ayağının kırıldığını önce sakladı, sonra hanımına söyledi. Ama sır orada kalmadı. Hanımı hizmetçisine söyledi ve böylece herkes duydu. Bunun üzerine düşman üzerine geldi (Ergin, 2011, s.171).

Kadim Türk toplumunun geleneksel yapısında bireysel suç olgusundan ziyade bireyin kimliğinin özdeşleştiği boy/grup kimliğine bağlı olarak toplumun suçlanması gibi bir durum söz konusudur. Modern öncesi toplumların genel karakteri olan mensup olunan kabileye aidiyet aynı zamanda işlenen bir suçun mahiyetini de belirlemektedir. Bu dönemlerdeki topluluklarda henüz birey de oluşmamıştır ve birey kendisini boyunun/kabilesinin dışında düşünemez. Kişiye kimliğini veren boyudur. Yaşamının her eylemi kabilesi adına yapılır veya anılır. İşlenen herhangi bir suç da bütün boya karşı işlenmiş sayılır ve birey gelişmediği için bireye yönelik bir ceza sistemi de gelişmemiştir. İşlenen suçun cezası tüm kabileye kesilmektedir. Herhangi bir boydan birinin işlediği suç veya başka bir boyda işlediği suçun cezasını kendi boyu çeker.

Destandaki Tepegöz de işlenen bir suçun karşılığında verilen ceza olarak düşünülebilir. Aslında iki tür simgesel anlamı söz konusudur. Birincisi bizahtih Tepegöz'ün ceza olması, ikincisi de toplumun tecavüz gibi bir toplumsal sapma olayı karşısında aldığı cezadır. Toplumda bir suç işlendiğinde bunun cezasını bütün boy çekmektedir. Aynı zamanda toplumu ahlaki olduğu kadar hem ekonomik hem de beşeri açıdan yıpratıcı sonuçlara neden olmaktadır. Bu olayda başka bir dikkat çekici husus da suçu işleyen çoban olması. Çoban da Kazan Han'ın savaşa götürmediği bir toplumsal katmana mensuptur. Hal böyle aşağı bir katmandan biri suç işlese de sonuç da boy kimliğinin güçlü olduğu bir toplumsal yapıda çobanın işlediği bir suç bütün boyu Bey, çoban demeden etkilemektedir.

Dönemin Sosyal ve Siyasi Aksaklıkları İle İlgili Tenkitler

Dede Korkut'un toplumu düzenleyici ve kural koyucu bir işlevi vardır. Bu sebeple toplumdaki sorunların tespiti ve çözülmesinde belirleyici bir rol üstlenmiştir. Mesela, "*Korkut Ata Oğuz kavminin müşkülünü hallederdi. Her ne iş olsa Korkut Ata'ya danışmayınca yapmazlardı. Her ne ki buyursa kabul ederlerdi. Sözünü tutup tamam ederlerdi*" (Ergin, 2011, s.17). Dede Korkut'a danışmadan iş yapmamayı toplumsal yapı içindeki dayanışma ve cemaat önderinden bağımsız karar almamaya bir vurgu söz konusudur.

Kadim Türk toplumunda toplumun önderi olan kişi/lerinin malını, mülkünü paylaşması "Beylik"inin bir göstergesiydi. *Kam Püre'nin oğlu Bamsı Beyrek Destan*'ında Bamsı Beyrek, Banu Çiçek'in avından pay istemesinden sonra onun, bütün avını vererek "Ben Bey oğlu Beyim" demiş zenginliğinin ve Beyliğinin bu davranışının gerekçesi olarak da ifade etmiştir (Ergin, 2011, s.65). Beyler beyi Kazan'ın Üç Ok ve Boz Ok'un bir araya geldiğinde evini yağmalatması geleneğinin anlatıldığı *İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyreğin Öldüğü Destan*'ında (Ergin, 2011, s.205-211) Kazan Dış Oğuz'u çağırılmayıp sadece İç Oğuz'a evini yağmalatması üzerine Dış Oğuz'un isyan etmesi dikkat çekici bir olaydır. Çünkü bu olay Beyin adaletsizliğinin ne gibi siyasi ve toplumsal sonuçlara neden olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca bir isyanın siyasi ve toplumsal sonuçları göz önünde bulundurulduğunda isyan edenin içine düştüğü kötü durum da destanda konu edilmektedir.

Salur Kazan Esir Olup Oğlu Aruz'un Çıkardığı Destanı Beyan Eder Hikâyesinde, Kazan ne kendisiyle övünmekte ne de başkasını övmekten haz almaktadır. Kazan düşmanın kendilerini övmesini talepleri karşısında sayısız marifetini ve kahramanlığını sayarak bu halde bile kendisini övmekten başkasını asla övmeyeceğini kesin bir dille aktarmıştır. Bu da kadim Türk toplumunda övgünün ve yerginin ne kadar kötü bir davranış biçimi olduğunu gösterir. Sadece kişinin kendisini değil aynı zamanda atalar da yergiden azadedir. Hikâyede durum şöyle geçer: "*Şimdi Kazan Bey, hadi bizi öv dediler. Kazan der: Ben yeryüzünde adam övmem, bir adam getirin bineyim, sizi öveyim dedi. ... Kara kılıcını çal boynuma kes başımı/Kılıcından sapacağım yok/Kendi aslımı kendi kökümü yermem yok*" (Ergin, 2011, s.195-6).

Dede Korkut Destanları kendi içinde tutarlı ve hiyerarşik bir toplumsal yapısı ve sosyal düzeni vardır. Bu sistem Dede Korkut Destanları'nda de işlevsel ve anlam bütünlüğü sağlayan bir örüntü içinde yer alır. Her toplumsal sistem gibi bu sistemde de belirli hukuk kuralları, gelenekler, örf adetler vardır. Bu hiyerarşik kurallar bütünü de güçlü bir "iktidar"ın varlığı ile kaimdir. Bu otoriterinin en tepesinde Hanlar Hanı Bayındır Han olduğu görülmektedir. Düzen de bu kişinin etrafında somutlaşmaktadır. Bu toplumsal yapıda düzen de ideal, olan ve olması gereken arasındaki bir ilişkiler sistemine vurgu yapar. Bu ideal yapıya bağlı olarak toplumsal değişim sürecinde bir kriz söz konusudur. Bu krizin de merkezinde göçebe-yerleşik yaşam arasındaki dikotomi yer alır. Sistem içindeki çatışmalar yeni düzenin değerler ve

normlar yapısındaki eskinin yeni olana ikamesi sürecindeki çatışmanın aşılması vardır.

Örneğin *Uşun Koca Oğlu Segrek Destanı*'nda Kazan'ın divanında yer alacakların bütün toplumca saygı duyulacak bir iş başarması zorunluydu. Böylece beylerin bulunduğu divanda bir yer sahibi olabilirdi. Bir bakıma statü atlama gerçekleşmektedir (Ergin, 2011, s.178). Aynı şekilde *Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı*'nı da benzer minvalde değerlendirebiliriz. Burada da Boğaç Han'ın boğayla güreşip ad almış yani toplum içinde ses getiren bir beceri sergilemiştir. Bu geleneğin toplumda ad alıp böylece özel bir statüye sahip olunması yanında sürekli dinamik bir toplumda her an hareketli bir yaşam biçiminin simgesi olarak da görülebilir (Ergin, 2011, s.25-26).

Dönemin sosyal ve siyasi aksaklıklarını ele alırken aklımızda tutmamız gereken husus Dede Korkut Destanları'ndaki Genel Türkler içinde Oğuz ülkesi ile sınırlı olduğu ve bu sınırlarda da bir hukuk sisteminin geçerliliğini sürdürdüğüdür. Hukuk sistemi doğal olarak bir ceza müeyyidesi de bünyesinde barındırmaktadır. Bu hukuk sisteminin dayandığı siyasi bir otoritenin varlığı da destanlarda Hanlar Hanı Bayındır Han olduğu görülmektedir. *Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Esir Olduğu Destan*'da, Kazan Bey ile oğlu Uruz arasında geçen diyalog düşmanın kim olduğu ve savaşların özelliğini göstermektedir. Salur Kazan'a oğlu Uruz, "Düşman kimdir?" diye sorar. Babası da bu soruya karşılık "Düşman ona derler ki biz onları bulsak öldürürüz; onlar bizi bulsalar öldürürler" cevabını verir. Bunun üzerine Uruz, "Baba, savaşta bey yiğitler adam öldürse kan sorarlar mı, dava ederler mi?" şeklinde ikinci bir soru sorar. Kazan Bey de "Oğul, bin kâfir öldürsen kimse senden davacı olmaz" diyerek (Ergin, 2011, s.96) bu öldürme olayının hukuki açıdan meşru sınırlarını çizer. Ülke sınırlar içinde adam öldürmenin bir suç olduğu görülmektedir. Uruz'un sorusunda ve babasının cevabında hem savaş hukukunu hem de savaş dışında adam öldürmenin cezasının bulunduğu görülmektedir. Bir hukuk sisteminin ve bu sistem içinde de adam öldürme ve bunun cezasını veren bir otoritenin varlığı da kabul görmektedir. Belirli bir hukuk sisteminin uygulanıyor olması da teşkilatlanmış bir toplumun göstergesidir. Adam öldürme olayı başka bir hikâyede de geçer. *Dirse Han Oğlu Boğaç Han* hikâyesinde karşımıza çıkan örnek hem kışkırtıcılık hem de adam öldürmenin meşruluğu konusunu anlatmaktadır. Mesela, kışkırtıcılar Dirse Han'a, "Oğlun seni öldürmeden, sen oğlunu öldür" (Ergin, 2011, s.30) demektedirler. Bu tavsiye de adam öldürmenin meşru gerekçesini bize sunmaktadır. Böylece hukuk içinde kalınarak hukuk dışına çıkılmamış olunmaktadır.

Toplumsal Değişimin Göstergeleri: Anaerkil/Göçebe Toplumdan Ataerkil/Yerleşik Topluma

Gerek Dede Korkut Destanları'nın yaşandığı dönem gerekse derlenip yazıya geçildiği zaman dilimi toplumdaki sosyo-politik kriz veya dönüşüm dönem-

lerinin bir yansımasıdır. Göçebe Oğuz toplumu ile yerleşik Oğuz toplumu gerilimi ve Osmanlı toplumunun yeniden yapılanma yani kriz dönemindeki yeni kimliklenme durumu destanların mevcut yapısını hem betimleme hem de işlev boyutunu ortaya koyar.

Dede Korkut Destanları'nda anaerkil yapının unsurları hikâye örüntüsü içinde olumsuz bir formda yer almaktadır. Damat-kayın baba çatışması, enişte kayın çatışması ve dayı-yeğen çatışması göze çarpan formlar arasındadır. Burada toplumsal değişme kuramı içinde yerleşik yaşama geçen göçebe kültür mensuplarının “eski norm ve değerler sistemi” ile toplumsal ilişkiler ağının belirleyici olduğu ana aktörlerin değişimi ve süreç içindeki ikamesi görülmektedir. Bu değişimin tezahür ettiği olayların göstergesi olan çatışma biçimleri bütün destanlarında neredeyse görülebilir konumdadır. Bu destanlardan bazıları şunlardır:

“*İç Oğuz Dış Oğuzun Asi Olup Beyreğin Öldüğü Destan*”daki dayı-yiğen olumsuz ilişkisine atıf vardır (Ergin, 2011, s.217-225). Bu destanda toplumsal yapıdaki iki değişim olgusu göze çarpmaktadır. Birincisi dayının olumsuz bir karakter olarak görülmesi ki “namert dayın hile yapmış” diyerek dayıyı olumsuzlayan bir nitelikte geçmektedir. Ayrıca Aruz Beyrek'ten “kızımız gelinimiz darda kaldı” diyerek hısımlık ilişkisine vurgu yaparak savaşta yanında yer almasını istemesine rağmen o Kazan'ı tutmaktadır. Olgü, anaerkil yapının çöküşü ataerkile dönüşümü anlatılırken hısımlık ilişkilerindeki değişimde Hana/siyasal olana bağlılık, hısımlığa bağlılığın önüne geçmektedir. Bu iki olgu geçiş dönemindeki toplumsal ve siyasal değişimdeki köklü niteliğe bir göndermedir. Burada toplumsal değişim aşamasında statüden beklenen rollerin yerine getirilemediği ve başka aktörlerin devreye sokularak törenin uygulamaya girişilmesi söz konusu olabilmektedir. Akrabalık ilişkilerinin olumsuz bir formu burada tezahür etmektedir. Ayrıca bir çatışmada damat-kayın baba ilişkisi askeri bağların gerisinde kalmaktadır. Bu olay, kadın tarafının yeterince bağlılık gösterilmediği, akrabalık ilişkisine dahil edilmediği şeklinde de yorumlanabilir ki, bu durum kriz toplumundaki çatışan ve karmaşıklaşan rollerin de bir göstergesidir.

Yiğenek bir gün beylerle sohbet ederken atıştığı bir yiğit ona “mademki er diliyorsun varıp babanı kurtarsana on altı yıldır esirdir”, dedi. Babasını kurtarmak için harekete geçti. Bu esnada bir rüya gördü. Rüyada saldırmak üzere olduğu kişinin dayısı Emen olduğunu görür. Dayısı Yiğenek'e ben yedi defa kaleye vardım alamadım, benden daha er değilsen geri dön der. Yiğenek ise, bey yiğitleri yanına almadığını, beş akçeli kişilerle savaştığını söyler. Gördüğü rüyayı yiğitlere anlatır. “Meğer dayısı Emen orada yakın idi” diyerek de dayısının tehlike arzettiğini gösterir. Sonra bütün beylerle arkadaş olup kaleye saldırırlar. Büyük ve zorlu bir mücadeleye girişirler. Babasını kurtarır. “*İç Oğuz Dış Oğuzun asi olup Beyreğin Öldüğü Destan*” da dayıları Aruz'un başını kesmektedir.

“*Kam Pürenin oğlu Bamsı Beyrek Destanı*”nda, Banı Çiçek'in kardeşi Deli Karçar, kız kardeşiyle evlenmek isteyen herkesi öldürmeye kalkışmaktadır.

Bamsı Beyrek adına dünür olarak gelen Dede Korkut'u da epey kovalar ve son anda öldüreceğinde Dede Korkut'un kerametini görünce öldürmez ve fakat yerine getirmesi zor başlık ister. *"Bin erkek deve getirin dişi deve görmemiş olsun, bin de aygır getirin ki hiç kısrakla çiftleşmemiş olsun, bin de koyun görmemiş koç getirin, bin de kuyruksuz kulaksız köpek getirin, bin de pire getirin bana dedi"* (Ergin, 2011, s.71-73). Kız tarafının burada damat/enişte ile başlayan gerginliği dikkat çekicidir.

"Salur Kazan Esir Olup Oğlu Uruzun Çıkardığı Destan" isimli destanda, Uruz babası Kazan'ın esir olduğunu tesadüfen öğrenir. Annesine babasının yaşadığını söylemediği için kızar. *"Bre kavat kızı bunu bana niçin söylemiyordun; Ana hakkı Tanrı hakkı olmamış olsaydı; Kara çelik öz kılıcımı çekeydim; Birdenbire güzel başını kese ydim; Alca kanını yer yüzüne dökeydim."* (Ergin, 2011, s.209) "Anasının babasını" yani dedesini babası bilmektedir. Annesine olan sözleri dedesine de dokunmaktadır. Annesi oğluna, "amcana adam gönder, gelsin, görelim ne der" dedi. "Adam gönderdi amcasını çağırdı. Geldi." Oğuz Beyleri etrafında toplandı ve Salur Kazan kurtarıldı. Destanda annesine anne tarafına yönelik sözleri olumsuzluk taşıırken annesinin kendi babasından veya dayısından değil de amcasından yardım istemesini söylemesi dikkat çekicidir.

Sonuç

Dede Korkut Destanları, kadim Oğuz Türklerinin gelenek, görenek ve yaşam biçimini yansıtırken, dönemin Türkçesi'nin de bugünlere gelmesinde büyük katkı sağlamıştır. Döneminin dil özelliklerini yansıtması açısından vazgeçilmez bir kaynak hüviyetindedir. Dede Korkut halk tarafından benimsenmiş bir destan olduğu için bugüne kadar ulaşabilmiştir. Aşk ve kahramanlık olaylarının yoğun olarak görüldüğü hikâyelerde göze çarpan bariz özellik kadın, çocuk ve ailenin bütün hikâyelerde merkezi bir konumda yer almasıdır. Ailenin nasıl bir süreçten geçerek kurulduğu, ilkeleri, sürekliliğinin şartları ve aile kurumu gelenekleri konusunda önemli bilgiler yer almaktadır.

Dede Korkut hikâyelerinde aile, bunların içinde de çocuklu ve özellikle erkek çocuklu ailelere özel bir önem verilmekte, toplumda da itibar görmektedirler. Kız çocukları da erkek gibi belirli bir ilgiye mazhar olurken sadece çocuksuz ailelerin Tanrı katında beddualı bulunduğu vurgulanır. Evlenme hususu da destanlarda ayrı bir konuma sahiptir. Evlenecek kız ve erkeğin sosyal ve ekonomik açıdan "denge" olmasına özellikle dikkat edilirken Dede Korkut hikâyelerinde kadının erkekle aynı değer, hizmet ve karakterde yer almaktadır. Mesela kadın da erkek gibi gün gelir savaşır ve kahramanlık gösterirken kadın olarak en iyi şekilde toplumsal görevini yerine getirdiği görülmektedir. Kadının ailenin namusunu koruması canından bile daha kıymetlidir. Toplumsal davranış içerisinde kıskançlık, dedikodu gibi gayriahlaki davranış biçimleri topluma verdikleri zarar bağlamında sembolize edilmektedir. Örneğin dedikodu ile aile parçalanabilmektedir.

Kadim Türk toplumunda kimlik bireysel değil kolektif karakterdedir. Bu karakter suç, kendini tanımlama, kahramanlık gibi eylem biçimlerinde gözlemlenebilecek şekilde tezahür etmektedir. Birey değil boy vardır. Gösterilen bir kahramanlık da işlenen bir suç da boyun üzerine atfedilir. Bunun için de boya mensup birinin işlediği suç veya birinin başka bir boyda işlediği suçun cezasını suçlunun boyu çekmektedir. Suç ve cezanın sistematik bir şekilde işlenmesi bütün Oğuz ülkesi içinde geçerli bir hukuk sisteminin varlığını bize gösterir.

Savaşlarda kahramanlık gösterenler toplum nezdinde kim olursa olsun büyük saygı görmektedirler.

Dede Korkut Destanları'nda anaerkil dönemin merkezinde yer alan akrabalık ilişkileri olumsuzlanmaktadır. Ataerkil döneme geçiş sürecinde bu bağlar yoğun olarak gözlemlenebilmektedir. Ayrıca ataerkillik öncelenmektedir. Toplumsal ilişkilerde de erillik belirleyici olmaktadır. Anaerkillik yok sayılmamakta fakat mücadelesi ile kendini zorla kabul ettirmektedir. Bu da kriz içindeki toplumda kendini kabul ettirmeye çalışan ve belki de ileride bir kural olarak hukuk/töre içinde meşrulaştırılacak bir davranışı-geleneği göstermektedir.

Bu kısımda radikal bir toplumsal değişim veya başka bir ifade ile göçebe toplum tipinden yerleşik topluma geçişin sebep olduğu yapısal ve işlevsel bozukluklar ve yetersizlikler temayüz etmektedir. Verilen örneklerde de görüldüğü gibi geçiş döneminde anaerkil akraba aktörleri ve ilişkileri olumsuzlanmakta ve değerler hiyerarşisindeki konumu tasfiye edilmektedir. Ayrıca buna mukabil, ataerkil akraba aktörleri ve ilişkileri ise olumlanmakta ve gelecek için idealize edilmektedir. Genç ve yaşlı kuşak arasındaki çatışma da eski ve yeni toplum tipindeki rollere göre biçimlendiği görülmektedir. Aile ise toplumun merkezi kurumu olarak gerek anaerkil gerekse ataerkil toplumsal yaşam formunda önemlidir. Ailedeki değişme toplumun sürekliliğinin sağlanması, toplumsallaşma mekânı olması, cinsel ve duygusal vb. işlevlerinde değil akrabalık ilişkilerinde görülmektedir. Ailenin dayanağı, güvenesi, önceliği dayı, kız, anne tarafı değil baba tarafıdır. Böylece akrabalık ilişkilerinin işlevsel hiyerarşik konumlanmasında bir dönüşüm söz konusudur. İç Dış Oğuz arasındaki çatışmanın makro boyuttaki anlamını bir iç savaş olarak değerlendirmek mümkündür. Kiliselerin mescite dönüştürülmesi geleceğinin sürekli vurgulanması ise fetih, cihad, savaşçılık olgularının toplumun birliğinin pekiştirilmesindeki işlevine gönderme yapar. Çünkü sürekli olarak babasını, kardeşini vs. "kurtarma" misyonu ile hareket edildiğinde bütün Oğuz Beylerinin desteğinin alınması ve topluca sefere gidilmesi iç savaşın ardından yeniden toplumsal kurulma bir "yeni hayat" için işlev görmektedir.

Altıncı destanda Selcan'ın babası kızıyla evlenmek isteyenlere zor şartlar koşmaktadır. Mesela üç canavarla boğuşmalarını ister. Damat adayları canavarları yendiğinde ise bu sefer baba bu adayların başını keser. Aynı şekilde üçüncü destanda da Banı Çiçek'in kardeşi Deli Karçar kız kardeşiyle evlenmek isteyenleri öldürmektedir. En son aracı olarak kız istemeye giden Dede

Korkut'u öldürmek için kovalamakta fakat onun gösterdiği keramet üzerine Selcan'ın babası gibi gerçekleştirmesi neredeyse imkânsız şartlar koşmaktadır. Bu iki olaylar silsilesi "doğal bir kız isteme" veya "evlenme" olgusunu sanki sıra-dışı bir olay gibi sunarak sonu ölümlle neticelenen olaylara dönüş-türmektedir. Buradaki kız isteme, vermeme ve sonuçta evlenme metaforu üzerinden verilen mesaj, eski-anaerkil-göçebe toplum ile yeni-ataerkil yerleşik toplum çatışması olarak da okunabilir.

Kaynaklar

- Araz, R. (2005). *Şiir incelemesi*. Alp Yayınları
- Arslan, M. ve Köktürk, M. (1998). Boğaç Han Hikayesinde davranış analizi. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 2, 247-255
- Başgöz İ. (1988). Dede Korkut Destanında epitetler. *Millî Folklor*, 5(37), 23-35.
- Çelepi, M. (2016). Anadolu'da Toplumsal Kimliğin İnşası ve Dede Korkut Boylarındaki Bireyin Tekâmülü, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, 2016(25), 65-90
- Ergin, M. (1983). *Dede Korkut Kitabı*. Boğaziçi Yayınları.
- Fedakâr S. (2004). Alpamış Destanı ve Dede Korkut Kitabı'nda kahramanların ortaya çıkışı, *Millî Folklor*, 61, 134-141
- Fichter, J. (2001). *Sosyoloji nedir?* Çev., Nilgün Çelebi. Atilla Kitabevi.
- İnayet, A. (2015). Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Destan'ın yeni bir yorumu üzerine. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 15(2), 7-13
- Korkmaz, Z. (2006). Dede Korkut Hikâyelerinde insan ve doğa. *Türk Dili*, XCII(657), 250-257.
- Moran, B. (2009). *Edebiyat kuramları ve eleştiri*. İletişim
- Rifat, M. (2005). Toplumbilimsel eleştiri ve edebiyat sosyolojisine giriş. *Varlık*, Mayıs, 59-65.
- Şen S. (2008). Dede Korkut Kitabı'nda Kadına Yönelik Hitaplar, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic*, 3(2), 627-641.
- Yıldırım, D. (2012). Dede Korkut ve Yunus Emre'de hayat, tabiat, tanrı ve ölüm. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 20, 37-47.